

БОРБЕ ИГЊАТОВИЋ

ДА ЛИ ЈЕ ВЛАДА ЉОТИЋ ПРЕВЕО "МАНИФЕСТ КОМУНИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ" 1871. ГОДИНЕ?

Дуго је у нашој историјској науци вођен спор о личности преводиоца "Манифеста комунистичке партије" у "Панчевцу" 1871. године. Чак је 1971. поводом стогодишњице Париске комуне и појаве првог превода овог Марксовог и Енгелсовог дела на српски језик, одржан и научни скуп, а радови су објављени у посебном зборнику.¹ Али, и после тога, мишљења су остала подељена. Као евентуални преводиоци наведени су Јеша Јерковић, Владимир Љотић, Светозар Марковић, Никола Марковић, Јован Павловић и Ђока Мијатовић. Преглед мишљења и аргументације појединих аутора дао је Драгић Качаревић.²

Ипак, већи број историчара остао је код мишљења да је тај непотписани преводилац Владимир-Влада Љотић (Смедерево, 1846–1912), износећи разне аргументе у корист свог мишљења. На ову тему поново се јавио Драгић Качаревић³ поводом интервјуа Милене Марјановић, сараднице "Политике Експрес", са аутором овог рада,⁴ објављеног у шест наставака не толико због дужине самог интервјуа⁵ колико због илустрација које су, на неки начин, биле "доказни" материјал за наше казивање.⁶ Наш одговор на једно од постављених питања, гласио је: "Сматрам да је то учинио Влада Љотић, не само

¹ Глас САНУ ССLXXXV, Одељење друштвених наука, књ. 17, Београд, 1973.

² Драгић Качаревић, Ко није преводилац првог српског издања "Манифеста комунистичке партије", нав. дело, 215–265.

³ Политика Експрес, 28. XII 1994., 11055, 14: Драгић Качаревић, О једном делу фелтона "Да ли је Петар Карађорђевић учествовао у Париској комуни?" СЕДАМ ДЕЦЕНИЈА ФАЛСИФИКАТА". Категорична тврдња да је Владимир Љотић први преводилац "Манифеста КП" на српски језик у 1871. г. није истинита.

⁴ Политика Експрес, 3–8. XI 1994. 11002–11007: Милена Марјановић, Да ли је краљ Петар I Карађорђевић учествовао у Париској комуни? (Сваки наставак има посебан наслов и поднаслов.)

⁵ Качаревић погрешно назива интервју фелтоном.

⁶ Писмо Љотића Јохану Бекеру и "Братински поздрав" Париској комуни показују да је Љотић одлично владао немачким језиком.

зато што то пише Љубица Љотић у својим успоменама већ и зато што се то јасно види из језичке анализе овог превода и написа његовог⁷ у 'Панчевцу'."

Глагол *сматрати* у српском језику значи *имати о нечему свој суд, своје мишљење, мислити*,⁸ а као синоним *мислити, разумети (се)*.⁹ Међутим, Качаревић је произвољно протумачио наш одговор. Он пише: "Видели смо да се др. Игњатовић почетком новембра¹⁰ после свега огласио категоричном тврдњом "да је то учинио Влада Љотић" поред осталог и "зато што то пише Љубица Љотић у својим успоменама".¹¹ Тако је Качаревић "открио" једно ново, до сада непознато значење глагола *сматрати* – *категорично тврдити*. Овај "научни" метод – ставити у уста некоме оно што није рекао, а потом подвргнути критици – стар је колико и човечанство. И даље *сматрамо (мислимо)* да је Влада Љотић аутор поменутог непотписаног превода, али то нисмо *категорично тврдили* ни у интервјуу, а не чинимо то ни сада. Јасно је шта смо рекли: *то је наш суд, наше мишљење* о томе – и ништа више. Али, то не значи да свој суд о том питању не можемо да поткрепимо новим налазима и да тако још мало расветлимо овај спорни проблем. Зато и желимо исцрпније да образложимо наш став.

Качаревић је најпре у целини навео наш одговор, али приликом своје квалификације његове ваљаности изоставио је његов други део, односно није се ни осврнуо на језичку анализу Љотићевих написа и превода "Комунистичког манифеста", – што смо, природно, у једном кратком интервјуу само овлаш поменули.

Још на почетку овог века два француска историчара, Шарл Ланглоа и Шарл Сењобос, поставили су као најпоузданији извор за историјска истраживања – документа: "Историја се пише с документима... Јер ништа не може да замени документа. Нема ли докумената – нема ни историје".¹² Дакле, утврђивање чињеничног стања о историјским догађајима и личностима мора да почива на документима. Нажалост, ни лична заоставштина Јована Павловића, ни архива уредништва "Панчевца" ни Штампарије Јовановић и Павловић није сачувана. А тамо бисмо, по свој прилици, нашли документарни одговор на ово спорно питање.

⁷ Требало је "његових" – грешка је наша. Политика Експрес, нав. интервју 4. XI 1994., 11004,5: Кнез пристаје да буде президент.

⁸ Речник српскохрватског језика, V, Нови Сад – Загреб, 1973, 875.

⁹ Лексикони Свезнање. Синоними и сродне речи српскохрватског језика, Београд, 1974, 731.

¹⁰ После поменутог интервјуа Милене Марјановић са аутором овог рада.

¹¹ Драгић Качаревић, нав.чланак у Политици Експрес од 28. XII 1994., 11055, 14.

¹² Charles Langlois, Charles Segnobos, Introduction aux études historiques, Paris s.a., p. 1-2.

Према томе, без докумената могу се износити само претпоставке. Др Перо Дамјановић претпоставио је да се иза иницијала Љ. у "Панчевцу" 1871. крио Влада Љотић.¹³ Сада имамо и документа која доказују тачност ове претпоставке. Разгледајмо мало подробније Љотићеве написе у "Панчевцу" са језичке, стилске и садржинске стране.

Први допис садржи веома занимљиву анализу догађаја у Француској у току француско-пруског рата, о бомбардовању опседнуте француске престонице, о вестима из Париза које стижу балонима да ће се "Паризлије" борити на живот и смрт са непријатељем, па или да га одбију или да се сахране под градским развалинама. Љотић је скептичан, јер браниоци имају пред собом непријатеља силнијег но што је историја дотле познавала, тим пре што му је снага спојена с вештином. А још више од самих Немаца прети им оскулица.

Љотић поставља питање да ли би предаја Париза била крај касапљењу, пустошењу што се тако руга свим похвалама деветнаестом веку. Он напада понашање кајзера Вилхелма који је на почетку ратних операција изјављивао да не ратује против француског народа већ против Наполеона III, а сад захваљује божијем провиђењу за победе немачког оружја које треба да врати пре две стотине година изгубљене територије – Алзас и Лорену. Љотић осуђује бомбардовање Париза, уништавање француских градова и села, наводи и тешке мировне услове. Сматра да је то борба за првенство у Европи, освета за оно што је Немачка претрпела од 1793. до 1815. године, битка за славу немачке династије и, пре свега, рат против француске Републике која је "хрђав" пример народима. Зато она мора у пропаст као и сви они који је желе. Зато Немачка помишља да врати Наполеона III из Вилхемсхега у Тиљерије, јер је он најспособнији да упропасти Француску.

Али Љотић критикује и оне друштвене и политичке снаге које су после пораза код Седана прогласиле Републику и узеле власт у своје руке, да нису разумеле своје време, већ су копирале слепо све оно што је 1848. пропало и било осуђено, показујући своју крајњу ограниченост. "Задовољни", пише дописник панчевачког листа, "што *заузеше* /– курзив је свуда наш, сем кад је другачије наведено/ место упражњено у држави, они у *место* да *прогласише* да се бију за слободу светску, и да *позваше* све што се слободи клања, да се заједно с њима бори *противу* људи "по милости бојјој", они гласно изрекоше да се боре за славу народну, за част отаџбине! Уместо да *организоваше* револуцију, они се *бацише* у наручје буржоазије – дакле *развише* заставу противу револуције. Уместо да *прионуше* стварним мера-

¹³ Париска комуна 1871–1971, Београд, 1971, 877–878.

ма, да се народ диже на оружје, они се *топише* у беседама, и *постараше се*, да се обезбеди *поредак!* /– курзив оригинала/. Они *пречише* радницима да се наоружавају, а све за љубав буржоазије, која се страши, да отуда не искрсне 'црвена република'!"¹⁴

Љотић износи и чињеницу да у Француској, која је република, стварну власт имају бонапартисти и орлеанисти: "*Полутанство* није нигде од благослова било, а свакојако да ни Француску неће усређити. С тим *нећемо* да речемо, да смо противни да се данашња република у Француској одржи. Напротив: јер ми и најлошију републику претпостављамо свакој монархији". За Љотића, далеко је свршетак ужасног заплета, коме су допринели династички интереси. Истиче да не може рећи хоће ли се рат скоро завршити или не, али оно што зна то је да после њега долази оно што је рат хтео да спречи – револуција – тим страшнија, тим крвавија што ће предузети по нужди и оно да реши, што још не би требало, чему још доба није. "Шта ће после бити?" – завршава Љотић свој допис. "Горе но што је данас ваљда не може бити – а свакојако да се добру надамо."¹⁵

У другом допису Влада Љотић преноси писање швајцарског листа "St. Galler Zeitung" (бр. 91/1871) о бројним митинзима у Северној Америци, на којима се осуђује злоупотреба силе против француског народа и тешки услови мира. Штампана "свих боја" једногласно је одобрила ту осуду. Описан је и велики митинг у Чикагу, на који су били позвани сви "пријатељи слободе и правде", 17. фебруара/1. марта 1871. на дан уласка Пруса у француску престоницу.

Поред обале Мичигенског језера састале су се две велике поворке француских и немачких радника. Али, уместо судара, од кога се стрепело, дошло је до поздрава "у име слободе, у име *братинства човечанства*, у име *универзалне републике*." Љотић преноси републиканске изјаве на митингу, да су на њему само они који су "побеђени великом идејом, која ће скоро у *наточ* краљевима и царевима, у *наточ* дипломатима и дворским улизицама, у *наточ* Круповим топовима и шаспоткињама,¹⁶ у тријумфу да се уздигне, подмлађена *крвљу мученичком*."

Љотић преноси и коментар швајцарског листа: кад се чита допис из Чикага човеку се учини да сања о неком лепом, бољем свету. Други осећај који се намеће "*Јевропљанима*" јесте стид што се држе "извештаних дроњака" средњег века и своје најбоље снаге сатиру; док старом континенту остају звери, у новом свету постају људи. Научни корифеји јалове своју мудрост не би ли како год извели да је

¹⁴ Овај став показује да је Љотић веома добро и пажљиво пратио догађаје у Француској и да је умео да извлачи правилне закључке, јер ће ускоро доћи до проглашења "црвене републике" – Париске комуне.

¹⁵ Панчевац, 14. I 1871, 5, 1–2: Љ. из Швајцарске, 3. јан.

¹⁶ Врста пушке.

једна раса позвана да пождере другу. Док се у новом свету црнци подижу на степен равноправних људи, на старом континенту читаве земље и читави народи белих робова пазаре се као какав "јеснан", а са академских катедара проповеда се национална мржња као прва врлина.

Љотић ставља под знак питања писање швајцарског листа да је народ с оне стране океана извојевао себи тешком муком човечанска права, али се слаже да велики народ с ове стране океана није умео својим борбама да освоји боље трофеје од трошних престола, круна и скиптара, а и сада заборавља на слободу и правду. "Баба Јевропа" је преслаба да извојује политичку слободу. "Сва горка искуства" – пише дописник панчевачког листа, – "минулих векова, сва патња данашња није нас научила још да спас не долази од појединога човека, већ да је у крилу целог друштва, целог народа који ће само у установи слободне општине /- курзив оригинала/, моћи да напредује, да се спасе."

Завршни део Љотићевог дописа посебно је значајан: "Сада у Женеви су били зборови француских и немачких раденика на којима су се најживље речи *братинства* измењивале. Немачки раденици послали су комуни у Паризу адресу. – Њима су следовали и француски раденици. – До који дан одржаће се у Женеви такође и словенски збор, зарад исте *цели*, једино с том разликом, што мисле адресу њих неколицина лично однети у Париз – где ће се одмах уврстити у редове тих детића, што се у истину боре за човечанство."¹⁷

Већ у наредном броју изишао је превод целог текста "Brudergruss-a" под насловом "Братински поздрав", којим су женевски радници, већином Немци, по једногласном закључку донесеном на главној скупштини, одржаној у храму "Temple unique", 8. априла 1871., послали Комуни у Париз. С обзиром да је то једини пример документа неке секције Интернационале упућен Париској комуни, објављен у оновременој српској штампи и у преводу Владе Љотића, доносимо га овде у целини:

Савезници, браћо раденици!

Ми сви поздравили смо с одушевљеним ускликом ваш посао од 18. марта.¹⁸

Та ви сте тога знаменитог дана, одважним духом и постојаном вољом, отпочели бој и продужили га против монархичне чете, која је на

¹⁷ Панчевац, 18. IV 1871., 32, 2–3: Љ. Женева, 13. априла (Сукоб у Чикагу).

¹⁸ Радничка револуција у Паризу. Власт прелази у руке Централног комитета народне гарде, 18. III 1871. Париска комуна свечано је проглашена 28. III 1871.

¹⁹ Револуција у Паризу. Пад Другог царства. Образовање владе народне одбране и ЦК двадесет департамената француске престонице.

окупу у Версаљу и која чудним начином власт своју доводи од револуције од 4. септембра,¹⁹ да би у име републике и њене осниваче и браниоце задавили.

Ви сте ваше дело, које је 4. септембра почето но које је несретним околностима пало у крило народним издајцима, опет *на ново* у своје руке узели, ви ћете га славно и завршити, ако је ваша бојна снага равна величини вашег јуначког пожртвовања.

И *с тога*, што ви живот свој залажете, у борби за заједничку слободу против чете насилничке државе, за равноправност свију против привилегисања неколицине, за науку против верозаконског поноћног мрака, за плодове рада против *капиталистичне* лоповске *системе*, за побратимство и мир против непријатељства и рата међу људима и народима, у *кратко* за *облагорођење* и благостање човечанства против политичко-народне и економско-социјалне поделе у разреде и расе, – *с тога* је ваша ствар и наша, ваша борба и наша борба, јер ствар и борба *пролетера* припада целом свету.

Знамо ми да ће израз наших најтоплијих симпатија и наше усклицавање вас истина обрадовати, али вам *не ће* бити на вољи ни од помоћи ни у једној битци вашој, због чега ми вас сада и о томе уверавамо, да ћемо ми свом снагом и неуморно на томе радити, да вам и делом што пре докажемо, како ми солидарност не само схватамо, него је и извршујемо.

Наша је отаџбина свуда, где год се рука диже на рад, и да наше бојиште допире свуда, где год притиснуто *човечанство на спасење* чека.

Браћо у Паризу! Баш ако *узморате*, поред свег напрезања и крвавих жртава, подлећи надмашној сили здруженој с подлошћу и пакошћу, борба ће се опет *на скоро* распалити у *толико* замашнија и општија, у *колико* револуцију, која из постојећих *одношаја* поникне и која по историјском позиву свом треба да освешта социјални век, не може угушити никаква сила на свету, па баш ни саме њене погрешке ни злоради, јер она ће поред свију привремених поражења *на ново* букнути, докле год за вечита времена победу не одржи. Живела комуна париска! Живела револуција *пролетера*! Живела *црвена република*! (долазе потписи)²⁰

Иако Качаревић изрично тврди да Љотић није објавио ниједан допис у "Панчевцу" 1870. године,²¹ овде треба додати и његов допис из Париза²² у коме је пренео писање француског листа "Le Rapell" о Источном питању. То је оштра критика француске званичне политике поводом повлачења из Цариграда француског амбасадора Николе Буреа,²³ критика подршке турским освајачима против ослободи-

²⁰ Панчевац, 22. IV 1871. 33, 3: Љ. Женева, 16. априла. Из разумљивих разлога потписи нису наведени. "Братински поздрав" потписали су Јохан Ф. Бекер, Лихтенберг, Луј Вајс, В. Рау, Шој, В. Верзнер, Е. Х. Јериг, С. Каненберг, Е. Мајер, Бруно Гутсман, Владо М. Љотић, Карл Борутау, Бернард Кениг, Пробст, Ед. Сатлер, Б. Хоферер, И. Циглер, А. Цимерман.

²¹ Драгић Качаревић, Ко није..., 232, напом. 39, тачка 1.

²² Панчевац, 11. VI 1870. 47, 2: Љ. Париз, 4. јуна.

²³ Никола Буре (1811–1886), француски посланик у Цариграду.

лачких тежњи јужнословенских и балканских народа. Стилски и језички и овај допис има све особености Љотићевих написа у "Панчевцу" следеће године (с горега, сљедећи, усљед, би смо, Источна Јевропа, мислише, узнати = упознати, изгледати = очекивати и сл.).

Уз поменути четири дописа треба навести и Љотићев превод "Једногласних закључака" женевских радника, усвојених на општој скупштини њиховој која је одржана 8. априла 1871. у храму "Temple unique"²⁴, истог дана кад и "Братински поздрав" Париској комуни. Овде ћемо навести само неколико од 51 тачке, које се веома подударају с Љотићевим написима у "Панчевцу". "Једногласни закључци" у ствари представљају програм и циљеве Интернационале. Нема сумње да је и Љотић учествовао у њиховом доношењу.

5) Докле год воља људска стоји под мером капиталиста, дотле ће слобода постојати само за господаре и власнике, а *поредак* /- курзив оригинала/ само за раднике и подјармљену класу.

7) Религија, која се свагда своди само на то, да светињом "божије" воље покрије званичне и узаконене приватне неправде у садашњем стању, *неће* имати рашта да постоји, кад разум и правда победе, и мораће је нестати.

19) У *социјалистичном* стању, где нема друге моћи сем моралне нити другог ауторитета осим оног који је у *науке*, може се потпуно применити федеративно *начело*, уз што јаче усредсређење економских сила, кад најпре равноимене задруге у савез ступе и после и све с другим задругама без обзира на територију и језик, те тако постане органична целина.

23) Теорија и *практика* – знање и моћ – идеализам и реализам ваља довести у *склад*; сваки човек ваља по својој наклоности, способности и снази да нађе уместо у раду на *умножење* добара, која општој срећи служе.

25) Под владом цара, краљева и сталежа, који неправду силом закона подржавају, злочинства се *наумевају* и изазивају; а социјалистично доба поступаће се с оним, који своју дужност пренебегне или што скриви, као и са другим болесницима.

29) Великом селидбом народа, ратовима и обртом народи су се културни у нашем делу света толико збратили, да већ скоро и не може бити говора о разлици међу расама, него само о једној европској раси, која је у *осталом* и у Америци овладала.

41) Социјална демократија, која је сједињена у међународној радничкој задрузи, мора мало по мало довршити организацију те задруге тако, да она може заузети место старог реда, који у истој мери полагао труне, и да може без препрека радикално преобразити постојеће *одношаје*. У то име оснивају се стручне радничке задруге, као привремене школе за прелазак к продуктивним задругама у којима је права клица нове друштвене форме.

²⁴ Панчевац, 13–16. V 1871, 39–40, 2–3, 2–3: Подлистак "Панчевца".

49) Социјална демократија постизава *цељи* своје средствима и силама моралним и духовним; но где се на њу нападне насилнички, ту се ни она не може одрећи вечног права човековог: да силу силом одбије.

51) *Наука* ће дух разбистрити и ослободити, вештине ће *чуства* уздизати и *облагорођавати*, занати ће тело *питати* и снажити и ова узајамно и хармонично састављена радња људска донеће човечанству ослобођење, правду, моралност и мир.

Вратимо се сада опет у област претпоставки. "Панчевац" је објавио и четири кратка телеграма о догађајима у време Париске комуне: "**Женева (у Швајцарској), 9. марта.** У Паризу револуција. Радници *победитељи*. Проглашена комуна. Два генерала убијена. Версаљска влада спрема силан отпор; **Женева, 10. марта.** Револуција напредује. Лион, Марсељ, Бордо - све устало. Париз радници потпуно освојили. Тјер прети Прусима. *Заман*; **Женева, 17. марта.** *Кипећа мученичка крв* нека вас крепи честити будилници *успавана српства*. Јатаган и освета нека је одјек. Живели. Ђаци београдски смело обарају тиранију. Париз нек је узор; **Женева, 19. маја.** Париз букти са свију страна. Читаво море од пламена. Изгореће сав у прах и пепео. Осут је силеством лешева."²⁵ Сматрамо да су и они из Љотићевог пера.

Одјек догађаја у Француској је и чланак "Ђацима на великој школи, *поздравље* од њихових другова у Швајцарској." Непотписани аутор подсећа великошколце да су још као деца исписали на своју заставу реч солидарност и да им је *наука* показала *поље* за борбу. Сада их поздравља као смеле борце за *начела*, као *јемце српском народу* за бољу, лепшу *будућност*, као борце против насиља великих и силних, поздравља их на *путу у народ*, где им је *место*, а на "висинама", где се сјаје круне и престоли, нека се пењу кукавице и изроди. Он завршава чувеном паролом Француске револуције: "Живела слобода, једнакост и *братинство!*"²⁶ Ваља се само сетити "Братинског поздрава" Париској комуни и израза "...у име *братинства...*" у Љотићевом допису из Женева од 13. априла,²⁷ па се досетити ко је аутор овог чланка.

То су 1871. године једини напису у "Панчевцу" из Женева о догађајима у Француској и Париској комуни, поред ситних вести. Скоро сви излазе истовремено кад и превод "Манифеста комунистичке партије",²⁸ често на истој страници. Шта показује језичка, стилска и садржинска анализа Љотићевих написа и превода

²⁵ Панчевац, 11, 13, 18. IV 1871. 21, 22, 23; 20. V 1871., 41. – Сви су објављени на уводном месту.

²⁶ Панчевац, 25. III 1871., 25, 1.

²⁷ Панчевац, бр. 32, 3, први стубац.

²⁸ Панчевац, 8. IV 1871., 29–23. V 1871, 42.

"Комунистичког манифеста"? У првом допису из Швајцарске, говорећи о отпору пруској војсци, Љотић пише: "Но, није вајде крити, нас је страх да је сваком одупирању рок прошао, да је *доцне*." У кратком додатку²⁹ после превода од свега 46 редова новинског ступца, одвојеном знаком + +, непознати преводилац пише да је српски превод малтене међу последњима и додаје: "Чудо није у *осталом*; али што је најглавније, *није ни доцне*" /курзив оригинала/. За овај провинцијализам у поменутом речнику наведен је само један пример из дела Исидоре Секулић: "Гледај... да не доцниш, јер ти може и доцне бити."³⁰ Облик *доцне* уобичајен је у Смедереву и оближњем Поморављу, али, ако се употребљава и у Војводини, онда не треба заборавити да је Влада Љотић дуго живео као политички емигрант у Новом Саду.³¹

Даље ћемо навести неколико језичких паралела Љотићевих написа у "Панчевцу" и непознатог преводиоца "Комунистичког манифеста", које се више пута понављају (реч испред цртице је његова, иза – преводиоца; где је дата само једна реч – она је заједничка): Јевропа, јевропски – Јевропа, Јевропљани; Инглеска, Инглиска – Инглиска, англиски; милијун – милијунер; чувство – безчувствен; умножити = повећати – умножење = повећање; самодовољан – самозадовољан; војништво – војна = рат; што му драго, где му драго – који му драго; контрадемонштрација, демонштрација – конституција, инструмент; увиђење – увићање; хрђав – захрђали; сталез (реч класа обојица употребљавају веома ретко), пролетар, јеспап, раденик, цел, противу, практика, склад, хаснити, периода, система, не ће, одношаји, вазда, грозити = претити, забацили = одбацили. И Љотић и непознати преводилац пишу одвојено саставне делове прилога: у место, у осталом, у опште, у наточ, на сумце, од чести–делимично, са свим, и сувише, за цело, у напред, у натраг, у колико, у толико. Обојица употребљавају именички наставак – тељ за именице које су и онда биле ретко у употреби: победитељ, извршитељ, опустошитељ, позајмитељ, последоватељ. Исто тако и наставак – ње код ретко употребљаваних речи: поражење, облагоорођавање, усклицаване, препитање (питати = хранити, исхрана), постижење. Користе инфинитив према немачком: тријумфирати, протестирати, експлоатирати, конфисцирати; употребљавају прилог времена садашњег у функцији придева: кипећа крв – постајућа буржоазија. Заједничка им је и веома

²⁹ Качаревић га назива поговором, иако није тако насловљен.

³⁰ Речник српскохрватског језика, 1, 758.

³¹ Др Коста Милутиновић (Ко је први српски преводилац "Манифеста комунистичке партије", нав. издање, 197-214, посебно стр. 20) на основу војвођанских локализама у преводу дошао је до закључка да је преводилац Војвођанин. Међутим, испустио је из вида да то може бити и човек који је дуго живео у Војводини, као што је случај с Владом Љотићем, дугогодишњим политичким емигрантом у Новом Саду.

честа употреба аориста: "Приковани за стену, 'уставности', и оковани тешким синцирима, 'законитости', и, 'поретка', ми не малак-сасмо, не уплашисмо се." Јасно, овај став из "поздравља" београдским великошколцима уперен је против намесничког режима. Ево примера непознатог преводиоца: "На место мануфактуре *изиђе* модерна велика индустрија, на место индустријалнога средњег сталежа *ступише* на видик индустријски *милијунери*, *управитељи* читавих индустријалних армада, модерна буржоазија."³²

У поменутом додатку, преводилац објашњава зашто је превео "Манифест" и препоручује га српској омладини: "На лањској скупштини³³ *појави се* покрет новог живота и идућа ће нам показати, колико смо за годину дана у *напред* корачили." Овде он, очевидно, има на уму дискусију Светозара Марковића, заједно с Владом Љотићем и другим истомишљеницима, на Петој годишњој скупштини УОС против либералне већине у жељи да се омладинска организација усмери на озбиљнији рад, и на новим начелима. Незадовољни резултатима, Светозар Марковић и Влада Љотић изнели су "Предлог (петнаесторице) за организацију омладине српске"³⁴ у коме су, заједно с осталим потписницима, поставили српској омладини нове задатке, који ће допринети бољем раду на прогресивним начелима. Није пука случајност што се превод "Комунистичког манифеста" појавио пре Шесте скупштине УОС, августа 1871. у Врашцу: "Обично се говорило *напред!* а где – то нико није умео рећи. То ће ваљда овај манифест да каже – а не сумњамо да ће и казати ономе, који није код очигу слеп. Надамо се да ће их мало бити!"

Преводилац у кратком додатку наводи још и ово: "*Ми смо сви пролетери*, а то је један разлог више, да *забацимо борбу за династије и ускогруде реформе*, па да свом снагом *отпочнемо борбу за начела*. Само таква борба биће у стању да *спасе српство* од пропасти, и да му осигура место у *великом колу човечанства*. Ко у *опште* мисли за *народ да ради*, ето му *поља...*" Преводилац је оптимиста, јер каже: "Али оно што је *српство* за неколико десетина година пропустило, младо српство – омладина – може за неколико година да надокнади..." Да ли је случајно ово подударане са закључком поздравља београдским великошколцима? Да ли је случајан и став из истог поздравља: "Наука нам је показала *поље за борбу?*" Да ли је случајна подударност и вера у моћ науке коју показују у преводилац "Комунистичког манифеста" и Влада Љотић. А основна парола Уједињене омладине српске била је да духовно препороди и уједини српски народ, да шири просвету у њему на основу истине и помоћу науке.

³² Панчевац, 25. III 1871., 25, 1; Панчевац, 8. IV 1871., 29, 1, трећи ступац. Аорист је веома карактеристично време у свим Љотићевим написима.

³³ Пета годишња скупштина Уједињене омладине српске, августа 1870. у Новом Саду.

³⁴ Панчевац, 6–10. IX 1870, 72–73, 2, 2.

Познато је, затим, да је Влада Љотић заједно са Светозаром Марковићем најживље учествовао на Петој и Шестој скупштини УОС, пружајући Марковићу пуну подршку у расправама, и то у тежњи да се омладинска организација отргне од утицаја либерала и усмери живљем раду на социјалистичким начелима.

Као још један разлог свог подухвата, преводилац "Манифеста" наводи: "Преводом овог манифеста хтели смо и да допринесемо једној потреби, која се у нашој штампи показала. Говорило се приликом покрета у Паризу, о комуни и социјализму, о тежњама комуне и о интернационали – али, с малим изузецима неких наших новина, ужасно површно." Преводилац, очевидно, има у виду писање "Младе Србадије" и "Заставе" – које су показивале извесно разумевање за догађаје око Париске комуне, највише из хуманих разлога, посебно после крвавог обрачуна са пораженим комунарима, али, пре свега, "Раденика" чији је угледни број управо изишао из штампе (17. априла 1871.) са Светозаревим чланком "Париска комуна (питање о лебу и самоуправи)", прештампаним и у "Панчевцу".³⁵

Што се тиче садржине несумњивих Љотићевих чланака у "Панчевцу", а и оних за које *сматрамо* да су његови, заједничка им је црта позив да се искористе догађаји у Француској и Париска комуна ради преокрета у Србији, свргавања намесничког режима и династије Обреновић, социјализам, атеизам, републиканство, вера у науку и тежња да се европски и српски социјалистички покрет искористе за интересе династије Карађорђевић, па макар се кнежевић Петар Карађорђевић вратио на власт као председник републике а не кнежевине, као што је обавестио Ристића један његов доушник о разговору са Јаковом Станојевићем, који је отац Љубице Љотић и сигурно је био добро обавештен о намерама Карађорђевића.

За политичке ставове Владе Љотића 1870–1873. навешћемо још један пример. Приликом прославе двадесетпетогодишњег песничког рада Јована Јовановића Змаја у Новом Саду, 1. новембра 1873., "озлоглашени комуниста", како је новосадски велики жупан Андреја Флат назвао Владу Љотића, изпио је здравицу у којој је рекао да народ може наћи своје добро и своје благостање само у комунистичком учењу; стога је ставио на срце народним песницима да негују то учење.³⁶

Драгић Качаревић нетачно тумачи оглас Штампарије Јовановић и Павловић. Њени власници пишу да им је "превађач" поверио превод "Манифеста комунистичке партије" у "комисију" да га штампају као посебну књижицу. Пошто је она готова, издавачи обавештавају заинтересоване о условима продаје, цени (20 новчића) и да се може набавити код сталних продаваца. Издавачи пишу: "У нас се поводом Париза много говори, па баш тај многи разговор

³⁵ Панчевац, 25. IV 1871, 34, 1–2.

³⁶ Никола Петровић, Светозар Милетић и Народна странка, грађа, II, Сремски Карловци, 1969, 585–586.

често показује, да се ни основи комунизма у нас не познају. Ми дакле како пријатељима тако и противницима комунизма ову књижицу најтоплије препоручујемо, нека је набаве, нека је с пажљивошћу прочитају, јер ће се из ње многоме поучити, што до данас не знадоше, а сада ће тек суд њихов неког основа имати.³⁷ Међутим, Качаревић пише да је преводилац платио за штампање књижице, што није тачно. Комисиона продаја врши се преко комисионера, који узима проценат од продате робе, а власнику исплаћује вредност по продаји или према споразуму.³⁸

Што се тиче фамозног ”Јерковића?” и Јеше Јерковића и његове наводне улоге у превођењу ”Комунистичког манифеста” и Ласалових предавања о уставу, ми га нисмо поменули ни у једном нашем раду о Светозару Марковићу и његовим присталицама и противницима, нити пак у интервјуу Милене Марјановић. За нас, он нема никакве везе с овим спорним питањем. Њега је најпре поменуо Јован Скерлић у својој познатој књизи о оснивачу социјалистичког покрета у Србији:³⁹ ”Панчевац” је био у одлучној опозицији према режиму у Србији, а показивао је и извесних симпатија за млади социјалистички покрет у Србији. Ту је, први пут, 1871. преведен Марксов и Енгелсов ”Комунистички манифест” са овим додатком непознатог преводиоца (Јерковић?)...” (с. 49) Пишући затим о утицају Фердинанда Ласала⁴⁰ на Светозара Марковића, Скерлић даје у напомени библиографске податке о преводима немачког социјалисте код Срба, па пише: ”...Јеша Јерковић, 1871, у ”Младој Србадији” преводи ”Премишљање о уставу”; исти преводилац, у истом часопису, 1872, преводи ”Шта је лажна уставност и како она постаје” (с. 147) И то је – све!

Јован Скерлић је овде учинио две омашке, које су навеле Драгића Качаревића (и не само њега) на лажан траг. Наиме, преводи Ласала у ”Младој Србадији” нису објављени 1871. и 1872. године, већ оба 1872.⁴¹ Друга омашка је у томе што наведени преводи нису потписани Јеша Јерковић него само ”прев. Јерковић”. А то је, како пише Љубица Љотић, псеудоним њеног супруга. Ево шта она о томе

³⁷ Панчевац, 6. VI 1871., 46, 4: Књижевне вести.

³⁸ Према усменом казивању Јеремије Д. Митровића аутору овог рада, кад је он, пре Другог светског рата, посетио ”стару госпођу”, тј. Љубицу Љотић у њеној кући у Смедереву, опазио је гомилицу (20–30 примерака) панчевачког превода ”Комунистичког манифеста”, што је, вероватно, остало од оног дела тиража који је Љотић добио као преводилац.

³⁹ Јован Скерлић, Светозар Марковић – његов рад, живот и идеје, Београд, 1910; II изд., Београд, 1922. (Цитати овде су из другог издања.)

⁴⁰ Фердинанд Ласал (1828–1864), немачки политичар, заступао постепени прелазак у социјализам путем слободних радничких удружења и помоћу државних кредита.

⁴¹ Млада Србадија, 22, 29. I, 8. II 1872, 3–5, 38–41, 71–75: Премишљање о уставу; Исто, 18–25. III 1872, 11–12, 165–168, 179–180: Шта је то лажна уставност и како постаје.

пише: "У тој борби,⁴² у "Панчевцу", Милетићевој 'Застави' и 'Србадији' Љотић је штампао многе своје чланке. Осим тога преводио је многе политичке расправе. У 'Панчевцу' кога је уређивао омладинац, његов начелни једномишљеник и лични пријатељ, штампан је у броју 29 за 1870. годину први превод "Комунистичког манифеста", кога су Маркс и Енгелс написали још 1847. у Лондону, одакле је прештампан у засебну књигу. Под псеудонимом Јерковић крио се Владимир Љотић да не би овим познатим озлоглашеним карађорђевићевским именом пред београдском владом наудио овим новим идејама које је он тако одушевљено примио и ватрено заступао, и својим пријатељима, који су већ иначе рђаво гледани и гоњени. Из истих разлога, сви његови многобројни радови објављивани су под псеудонимима, или сасвим без потписа, па су тако и нама многи остали непознати, као што је у јавности и он као социјалистички писац остао непознат."⁴³

Да је писање Љубице Љотић о томе да се иза псеудонима "Јерковић" врло вероватно крио Влада Љотић види се из језичке и стилске анализе Ласалових превода и његових написа у "Панчевцу": Јевропа, јевропски, Инглиска, инглиски, милијун, јемство, с драге воље, практика, јеснафски, с тога, од чести, да како, у сљед, изгледати = очекивати, полутански, у колико, у толико. Очигледна је и честа употреба аориста. Али, овде ћемо додати и податак да је у "Младој Србадији" 1872. објављено и 12 прилога рубрици "Шта бива по свету", потписаних иницијалом Љ., који, такође, по језику и стилу показују велику подударност са несумњивим Љотићевим написима у "Панчевцу". На пример, први од тих прилога почиње: "Колико је 'просвећена' Јевропа заостала..."⁴⁴

Потребно је поменути и чињеницу да "Панчевац" 1872. године није ни налик, по садржају и политичкој усмерености, на борбени лист из претходне године. Јован Павловић нагодио се с намесничким режимом да престане с нападима на његову политику, а заузврат да се допусти слободан улаз "Панчевцу" у Србију. Додуше, има и даље ситних вести о социјалистичком покрету уопште, али то више нису исте новине. Због тога се Влада Љотић преоријентисао на сарадњу у "Младој Србадији", наравно под псеудонимом или под иницијалом Љ. И овде се може поставити исто питање: да ли је пука случајност што се истовремено са преводом Ласалових предавања о уставу, који је потписан "прев. Јерковић", у "Младој Србадији" појављују поменути прилози под иницијалом Љ. за који знамо да је Љотићев? Сматрамо да није случајно и да је то још један наговештај у прилог мишљења да је "Јерковић" псеудоним Владе Љотића.

⁴² Љубица Љотић има на уму борбу Светозара Марковића и Владе Љотића, са другим истомишљеницима, против утицаја либерала на Уједињену омладину српску.

⁴³ Љубица Вл. Љотић, Мемоари, Минхен, 1973, 54.

⁴⁴ Млада Србадија, 29.1 1872, 4, 62-64: Љ. Шта бива по свету.

Али и друге примере очигледне подударности налазимо у поуздано утврђеним његовим написима и у другим издањима, на пример у умрлици коју је написао Светозару Марковићу: "Не малакшите и не устукните. *Напред!* На посао! Радите! Одужите се народу својим поштеним радом и тражите своју срећу само у његовој!... Непријатељ је сила... сила која малаксава.⁴⁵ Ви сте сила која расте и развија се – ваша је будућност. Сложно само на рад, један за све и сви за једног... и победићете. То вам у аманет од вашег друга и пријатеља!" Ту су и уобичајени Љотићеви изрази: вазда, начело, уздравље, по најбоље, за што, би смо, за навек, не ћемо, у толико. А некролог завршава ускликом: "*Напред!* Мушки и јуначки *напред!*"⁴⁶

То исто може да се каже и за превод Лавровљевих "Историјских писама", с том разликом што се мање употребљава аорист, под утицајем језика оригинала, руског, који нема ово време; ево примера: вазда, цел, особит = посебан, не ће, било како му драго, јевропски, хасна, мислићел, размишљајућа мањина, било каквог му драго, ко му драго, експлоатирати, одношаји и сл.

Скерлић је много урадио на књижевној критици и историји, али, гођен неком унутрашњом ватром, каткад није имао времена да провери неке своје тврдње, а користио је и податке из друге руке. Тако је превод Ласала због потписа "прев. Јерковић", који је истовремено и презиме, приписао Јеши Јерковићу, стварној личности. Тако је настала читава прича о њему: јесте или није стварна личност, јесте или није псеудоним, ко је тај Јерковић.

Др Коста Милутиновић дао је прве податке о Јеши Јерковићу,⁴⁷ затим их је допунио Драгић Качаревић.⁴⁸ Међутим, веома занимљиве, нове податке пружио је Јеремија Д. Митровић који је установио да је Јеврем-Јеша Јерковић изнео у молби (за добијање) српског држављанства – да је већ 12 година, до 15. јуна 1874, под заштитом земаљских закона као заштићеник. За то време, прешавши из родног села Парабућа, у Бачкој, у Шабац, око 1845, завршио је четврти разред гимназије 1864., а затим и Велику школу, 1868–1870. У државној служби провео је три године, као судски практикант и учитељ.⁴⁹ У школи је учио француски. Закључак Јеремије Д. Митровића да Јеша Јерковић није преводилац "Комунистичког манифеста", а ни Ласалових предавања о уставу,⁵⁰ можемо

⁴⁵ Упоредити са тачком 41 "Једногласних закључака" женевских радника.

⁴⁶ Рад, 8. III 1875, 10, 145–147: (Вл. Љотић), Друговима и начелним пријатељима, Нови Сад, 28. фебруара 1875, Другови овдашњи покојног Светозара.

⁴⁷ Др Коста Милутиновић, нав. рад. 201–202.

⁴⁸ Драгић Качаревић, Ко није..., 225–229.

⁴⁹ Јеремија Д. Митровић, Још једном о преводу панчевачког издања "Манифеста комунистичке партије" 1871. године, Историјски гласник, 1–2, Београд, 1974, 133–137.

⁵⁰ Исто, 134–135.

поткрепити још једним документом, и то из 1871. године, који потпуно одбацује Скерлићеву претпоставку о "Јерковићу?" или Јеши Јерковићу и његовој тобожњој улози у овом спорном питању. Наиме, "Јевр. Јерк.", како се потписао, жалио се намеснику Јовану Ристићу, 24. септембра 1871, што је полицијска власт опет одбила његов захтев да буде примљен у "српско суграђанство" са образложењем "да се нису ни у колико промениле околности од доба решења" Управитељства вароши Београда и одбијању до тренутка жалбе намеснику. За Јерковића то је била "доста неповољна околност", јер се није могао наћи на земљишту са кога би дао себи, а и полицијској власти, правого разлога зашто се само с њим тако поступа и поред Ристићевог обећања да ће његов захтев бити уважен. Јерковић наводи да никоме није ништа урадио што би га укаљало код власти и било ког њеног органа. Истовремено подсећа Ристића да бар он зна како је расположен према "стању ствари у Србији", а њему се приватно једино и јада у неколико извештаја. Молио је намесника да до 1. новембра 1871. учини да његова молба буде прихваћена, јер иначе неће моћи ни да опстане у служби, нити да добије повишицу. Пише и како је хтео да добије упутства намесника при одласку у Крагујевац, на скупштину,⁵¹ али није могао да се види са њим.

Да би променио "околности" које су му сметале (све до 1874!) у добијању српског држављанства, Јерковић у истој жалби даје податке о разговорима којима је присуствовао. Код ректора Богословије, проте Николе, затекао је више свештеника (требало је тројица од њих да иду у Русију), а пре њих био је и др Јовановић.⁵² Присутни су изразили жаљење што он напушта Београд и постаје новосадски лекар, окривљујући министра просвете Др Димитрија Матића за његов одлазак, јер није хтео да га унапреди за професора Велике школе, пошто је, наводно, Др Јовановић рекао о министру нешто неповољно. Јерковић је пренео и мишљење војног министра Јована Белимарковића о Матићу а то су прихватили и други присутни међу којима и професор Зечевић.⁵³ Свој извештај Јерковић завршава речима: "Оволико за сад."⁵⁴

Зар може овај и овакав Јеврем Јерковић, који је, да би добио држављанство, постао добровољни Ристићев обавештајац, бити Скерлићев "Јерковић?", наводни преводилац "Комунистичког манифеста" и Јеша Јерковић, тобожњи преводилац Ласала у "Младој Србадији"? Искључено!

⁵¹ С обзиром на чињеницу да Јеврем-Јеша Јерковић није био народни посланик, поставља се питање шта би он могао да чини сем да доставља Ристићу податке обавештајне природе.

⁵² Др Милан Јовановић-Морски (1834-1896), лекар и књижевник. Од 1865. хонорарни професор Велике школе (Судска медицина и хигијена).

⁵³ Милош Зечевић, професор Велике школе, аутор школских уџбеника из географије и историје.

⁵⁴ АИИ, ЗЈР, IX, /5, 9/468.

Међутим, Качаревић долази до оваквог закључка: "Видели смо да Скерлић помињући Јерковића не даје ни најмању индицију да је то псеудоним, напротив, стварно лице са именом Јеша." Затим, опет: "Писац мемоара (Љубица Љотић) је знао да је Скерлићевом 'Јерковићу' име Јеша, да то није никакав псеудоним, али то прећуткује."⁵⁵ Ако се окористимо Качаревићевим начином изражавања, могли бисмо рећи да и он сам, у ствари, прећуткује или бар не наводи изрично поменуте две Скерлићеве омашке, да би могао, његовим ауторитетом познатог и признатог историчара и критичара књижевности, да "покрије" своје произвољне тврдње о "Јерковићу" и Јеши Јерковићу. Ауторитет, наравно, треба поштовати, али – *критички*.

"Видели смо" да Качаревић и Скерлићу ставља у перо оно што није рекао. Постоје још два разлога против његовог тумачења Скерлићевих омашки. У свом прегледу српске штампе,⁵⁶ Скерлић више не помиње "Јерковића?" као преводиоца "Комунистичког манифеста". Друго, познати историчар Владимир Ђоровић, који је приредио за штампу друго издање Скерлићеве монографије о Светозару Марковићу, наводи да аутор ништа није мењао сем мањих исправки и допуна, које је унео у свој ручни примерак.⁵⁷ До своје смрти (8. VIII 1878 – 15. V 1914) Скерлић је имао три и по године да провери идентитет "Јерковића?" и Јеше Јерковића. Пошто ништа није мењао, остаје закључак да није сматрао ове две претпостављене личности за исту особу. Иначе би скинуо знак питања поред презимена Јерковић и додао Јеша. Скерлић, ипак, није био расејани професор да не види шта је писао у истој књизи на два одвојена места и о две различите теме.

Није то једини случај да Качаревић своје закључке ставља другима у уста. Писање др Љубомира Петровића: "Иначе је сарађивао у 'Панчевцу' ('Комунистички манифест' Карла Маркса и Фридриха Енгелса он је превео под псеудонимом 'Јерковић', може се протумачити да је Скерлићевог, Јерковића, разумео као псеудоним, без обзира да ли је тај податак преузео од Скерлића, од Владе Љотића или његове супруге. У наведеном напред цитату из њених успомена⁵⁸ види се да она само тврди да је "Јерковић" псеудоним њеног супруга." Међутим, Качаревић закључује да су оба поменута аутора наводно написали да је превод "Комунистичког манифеста" у "Панчевцу" и као посебна брошура потписан псеудонимом "Јерковић", те да нису консултовали оригинале, на основу свог

⁵⁵ Драгић Качаревић, Ко није..., 230–231.

⁵⁶ Јован Скерлић, Историјски преглед српске штампе 1791–1911, Београд, 1911, 59.

⁵⁷ Јован Скерлић, Светозар Марковић – његов живот, рад и идеје, II изд., 243: В. Ђ. Поговор.

⁵⁸ Др Љубомир Петровић, Град Смедерево у српској историји и књижевности, Панчево, 1922, 67. Види напомену 43.

личног виђења. И ту Качаревић ствара читаву теорију о евентуално фалсификованом примерку превода са таквим потписом. Исто то он пребацује и другим истраживачима који прихватају Љотићево ауторство спорног превода.

Качаревић је љубитељ крупних, штоно рече бугарски књижевник Љубен Каравелов, лични пријатељ и Владе Љотића и Светозара Марковића, "Громопуцатељних" речи. Он, ни више ни мање, проглашава ауторе који сматрају Владу Љотића за преводиоца "Комунистичког манифеста" за фалсификаторе историје, јер, наводно, тврде нешто што није истинито. Качаревић не чита пажљиво туђе написе које подвргава "критици". Тако у "Политици Експрес" он пише: "Ни један од њих⁵⁹ није ни бацио поглед на предметни поговор у оригиналном примерку новина и брошуре, који су доживели и репринт издања. У сваком случају, и без обзира на мотив, таква њихова тврдња је зачуђујућа и апсурдна, па у функцији основне премисе нужно је довео до неистинитих закључака."⁶⁰ Ми, наравно, не можемо да говоримо у име осталих "фалсификатора" историје, али ћемо скренути пажњу на чињеницу да сад постаје јасно зашто је строги критичар изоставио други део нашег одговора Милени Марјановић, јер како смо могли да се позовемо на језичку анализу Љотићевих написа и превода "Комунистичког манифеста", а да нисмо ни погледали оригинални текст у "Панчевцу" – то само Качаревић зна!

У "Једногласним закључцима" женевских радника тачка 46 гласи: "Наука не *изумева* ништа, него открива оно што у ствари постоји; право мишљење и закључивање може имати само оно што у стварности постоји." А какви су стварни, научни аргументи Качаревића може се најбоље видети из његовог наведеног рада. Тако он најпре долази до оваквог закључка: "Ван сваке је сумње да је поговор написан у име издавача, а никако у име појединачног лица." А мало даље: "Из критичких примедби о необјективном писању српске штампе о Комуни и Интернационали изречених у другом делу поговора, јасно је да се оне односе на српску штампу у целини, а не само на ону која је излазила у српским земљама под мађарском власти. И то нас води закључку да је писац поговора Светозар Марковић, што произилази из анализе "првог дела поговора." А то су два закључка која се узајамно искључују.

Да завршимо полемику с Драгићем Качаревићем. Није нам намера да оспоравамо његов *стварни допринос* проучавању Светозара Марковића. Напротив, жеља нам је да Качаревић пажљивије чита туђе радове, своје такође, да не доноси олако закључке и да напусти тезе које је време прегазило. То је у интересу његовог угледа истраживача као и живота и рада првог српског социјалисте.

⁵⁹ Моша Пијаде, др Вићентије Борђевић, Јеремија Д. Митровић, Момчило Параушић, Новак Миљанић, др Борђе Игњатовић.

⁶⁰ Драгић Качаревић, Седам деценија фалсификата. У међувремену, објављен је и наш одговор Качаревићу: Документи говоре. И даље сматрамо да је Влада Љотић највероватнији преводилац "Манифеста" у "Панчевцу" 1871., Политика Експрес, 18. VI 1995, с. 18.

С обзиром на године аутора овог рада (1919), нека му буде допуштено да парафразира нашу велику песникињу Десанку Максимовић: "Немамо више времена" за полемике с Качаревићем. Он може и даље да тврди "што му драго", да оптужује "кога и како му драго". Али, тиме не може да промени стварност. У овом случају то је наше *мишљење* да је Владимир-Влада Љотић највероватнији преводилац "Манифеста комунистичке партије" у "Панчевцу" 1871. године, док се не нађе документ који ће потврдити или оспорити наш став.

Више од двадесет пет година група академика и истраживача ради на остварењу научног пројекта Одељења друштвених наука САНУ "Целокупна дела Светозара Марковића". За то време преминули су академици Душан Матић и Душан Недељковић, истраживачи др Младен Вукомановић, Слободан Комадинић, академски сликар Фрањо Комерички, др Лазар Пејић, др Јован Дубовац и библиограф Зоран Панајотовић. Прикупљена је велика домаћа и инострана архивска и штампана грађа, а истраживања се настављају. Под руководством академика Радомира Лукића и заузимањем стручне службе Завода за уџбенике и наставна средства на челу с директором др Добросавом Бјелетићем, чланом Одбора Одељења друштвених наука САНУ за издавање "Целокупних дела" Светозара Марковића, штампање се осетно убрзало.

Ако је 120. годишњица Светозареве смрти, на жалост, прошла готово незапажено, има ваљаних разлога за веровање да ће 150. годишњица његовог рођења, септембра 1996., бити обележена и издавањем "Целокупних дела", што је он, својим животом и радом, давно заслужио.

ВЛАДИМИР ЛЕТИЧ – ВОЗМОЖНИЙ ПЕРЕВОДЧИК "КОММУНИСТИЧЕСКОГО МАНИФЕСТА В ГАЗЕТЕ "ПАНЧЕВАЦ" 1871 ГОДА?

(Резюме)

Автор указывает на сходства и тождества языка, стиля и содержания корреспонденции Владимира Лётича из Женевы и перевода "Манифеста коммунистической партии" в газете "Панчевац" 1871 года. Этот каверзный вопрос сербской историографии пытались разрешить многие историки, но пока он остался неразрешим. Все таки большинство исторических исследователей склонны тому, что самый возможный переводчик Владимир Лётич. Свое мнение, что именно так, автор не высказает в категорической форме потому что только документальное доказательство может подтвердить или опровергнуть его. Еша Еркович, один из предполагаемых переводчиков "Коммунистического манифеста" отвергается потому что он был добровольным доносчиком регента Йована Ристича.